

Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș reprezentanți, școala, limba română

prof. Dorina Tomoiagă
Vișeul de Sus

În acest cadru se integrează și contituirea, la 13 decembrie 1860, a Asociației pentru cultura poporului român din Maramureș, al cărui scop imediat a fost înființarea Preparandiei românești și al unui internat pentru elevii români.

Comitetul de conducere ales la 21 mai 1861 compus din comitele suprem Iosif Man, președinte, Ion Iurca, vicepreședinte, Petru Mihalyi, secretar lansează o chemare către intelectualii români din Maramureș în vederea strângerii fondurilor necesare școlii, apelând la solidaritatea tuturor.

Cu suma alocată de Adunarea generală județeană într-un an a rezulatat fondul necesar construirii unei școli medii cu internat și "Preparandie".²⁸

Între lupta pentru desprinderea Bisericii Greco-catolice locale de sub jurisdicția Muncaciului și influența ucraineană și activitatea Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș a existat o strânsă interdependență.

Dorința de desprindere de sub tutela ucraineană era cu atât mai firească în situația în care episcopia ruteană de la Muncaci trimite în satele românești preoți care nu cunoșteau limba română.

În 1853, Maramureșul a trecut la dieceza Gherlei. Apartenența Sighetului la dieceza s-a confirmat de către Sfântul scaun în 1881.

Pentru românii din Maramureș ziua de 13 decembrie 1860, are o semnificație deosebită datorită înființării Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș. Statutele de funcționare, atât pentru Asociațiune cât și pentru Preparandie și înfăptuirea concretă a celei din urmă se datorează frunțașilor clerici și mireni locali. La ședința din 21 mai 1861 a Asociațiunii, se alege un comitet care să se ocupe de problemele legate de construirea Preparandiei. Însemnătatea deosebită a momentului și a scopului urmărit se poate lesne constata din componența comitetului, care îl avea ca președinte pe Iosif Man, comitele suprem, vicepreședinte pe Ioan Iurca vicecomite. Membrii din partea clerului au fost Petru Anderco, Mihail Pavel, din 1862 vicar al Maramureșului, iar din 1872 episcop al Gherlei, în această calitate fiind un bun organizator, care a pus rânduială în problemele cancelariei diecezane, impunând protopopilor și preoților să-i înainteze, periodic, statistici de informare, pentru a se cunoaște în orice moment starea eparhiei sub toate aspectele, inclusiv al

învățămintului. Alți reprezentanți ai clerului erau Filip Opriș, Baziliu Mihalca, Alexandru Lazăr, Basiliu Caracioni.

Din partea mirenilor din comitet faceau parte: Vasiliu Mihalka, Ioan Fabian, Petru Lipcsey, Ioan Dunka, Michail Rednik, Georgiu Anderko, Nicolau loody și Petru Mihalyi, acesta din urmă ca notar al comitetului. Studiul proceselor verbale ale Asociațiunii ne dovedește ca principală preocupare a acesteia era înființarea instituției școlare care să pregătească învățătorii necesari pentru satele Maramureșene. Au avut o însemnatate deosebită ședintele din 3 septembrie și 10 noiembrie 1861, care pe lângă continuarea acțiunii de donație în favoarea școlii, numesc ca profesor al școlii pe Ioan Busitia, absolvent al cursului de filisofie de la Blaj în 1848 și al Institutului Pedagogic de la Viena în 1854. Tot acolo absolvise și un curs special necesar învățătorilor pentru copii deficienți senzoriali (surdomuți).

Funcționarea școlii și implicit, activitatea lui Ioan Bușitia vor întâmpina numeroase obstacole. Printre ele, amintim problema dreptului de publicitate. Acesta nu putea fii acordat de episcopul Gherlei deoarece parohia Sighetului, la data înființării Preparandiei, se afla încă sub jurisdicția episcopiei rutene de la Ungvar. Lipsa subvenției din partea episcopiei Gherlei, din motivele menționate, a fost substituită prin contribuția membrilor asociației. Pe această cale s-au obținut sumele necesare pentru întreținera școlii și plata profesorilor.

Menținerea parohiei locale în cadrul episcopiei de la Ungvar a făcut ca nici în 1864 Asociațiunea să nu aibă un statut aprobat, fapt ce împiedică recunoașterea (legalizarea sa) și a Preparandiei.

Pentru rezolvarea favorabilă a situației, s-a hotărât trimiterea unei delegații la împaratul Franz Ioseph I cu scopul de a obține scoaterea parohiei Sighetului de sub jurisdicția episcopiei de la Ungvar și trecerea acesteia în componența episcopiei de la Gherla. Motivația cererii era superioritatea numerică a populației românești. În vederea recunoașterii Asociației, drept scop al acesteia se prezintă pregătirea învățătorilor români, atât de necesari educării și instruirii copiilor români.

Este adus și argumentul care se referă la acordarea intravilanului și a caselor aferentă de catre împarat românilor, care, fiind " institute române nu se pot așeza sub protectoratul unui episcopo ruten "

Cu toate promisiunile din partea Vienei, statutele asociației au fost aprobate doar in 1868, parohia Sighetului desprinzându-se de episcopia de la Ungvar doar in 1871. în oraș s-a menținut și parohia ruteană, căreia i s-au adjudecat biserică zidita de români și toate averile bisericesti și scolare. Românii numai în 1892 au ajuns în

situația de a avea biserica, casa parohială și școala proprii. Construirea unei noi biserici a însemnat un efort deosebit pentru populația Maramureșului. În 1887, i s-au oferit Bisericii Greco-Catolice loc pentru biserică și casa parohială. Pentru a acoperi suma de 30 de mii de florini, necesară construcției, dr. Ioan Mihalyi, protofiscal camitatatens, a propus o contribuție de un florin de la fiecare casă locuită de români capabili a suporta aceasta dare. Sunt menționate 12 mii de asemenea familii. Fundamentul bisericii s-a pus în iunie 1890, constructorii fiind zece zidari italieni. Biserica a fost sfințită la 20 martie 1892, în prezența a 5 mii de credincioși din toate părțile Maramureșului.

Paralel cu lupta pentru recunoașterea parohiei Greco-catolice de la Sighet ca parte componentă a episcopiei Gherla și, mai apoi, cu zidirea bisericii, s-a desfășurat și activitatea Preparandiei, care s-a bucurat de sprijinul permanent al Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș și prin aceasta de aceea a populației locale majoritare românești.

Preparandia înființată în 1862, avea două cursuri cu 10-15 elevi anual, în care, prin activitatea neoboșită a lui Ioan Bușitia, se aplicau precepte educative legate, pe de o parte, de specificul situație românilor din Maramureș, pe de altă parte de formația științifică a propunătorului. Pornind de la ideea că educația e strâns legată de cultura și specificul poporului căreia îi aparține cel ce se educa, principiu atribuit lui Diesterweg, Bușitia personifica conștiința învățătorului, care considera ca un autentic educator trebuie să posede toate însușirile care urmează să le cultive și școlarii săi. Aceștia vor fi influențați în măsura în care educatorul se îngrijește de propria educație și cultură, deoarece cine a încetat a se educa pe sine însuși a încetat de a cultiva pe alții. 34

Ioan Bușitia a avut un merit înestimabil în școlarizarea unor tineri români din Maramureș, Satu-Mare, Chioar și Sălaj. O bună parte a celor care au absolvit cursurile Preparandiei, la rândul lor au răspândit știința de carte în mediul rural, unde societatea avea strângerea nevoie de schimbare novatoare. În felul acesta începe să se formeze o elită locală românească, care va juca un imens rol în viața comunitară, politic și social economic. Preparandia devenită "locul direct de întâlnire a clerului și inteligenței române" 35, ca instituție școlară oferea în afara pregătirii teoretice conforme cu cerințele celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, și o solidă pregătire practică, necesară vieții cotidiene rurală. Pentru completarea cunoștințelor practice ale viitorilor dascăli, școala dispunea de un teren agricol de 15 iugare.

Atât Asociațiunea, cât și biserica Greco-Catolică și Preparandia s-au confruntat cu numeroase probleme, de natură să-i împietze

dezvoltarea lor firească. Aceste obstacole se rezumă, în principal la atitudinea episcopatului rutean de la Ungvar, care se opunea funcționării unui institut greco-catolic pe teritoriul diecezei sale. Ca urmare, nu s-au aprobat statutele de funcționare ale Asociațiunii, iar Preparandia nu a obținut dreptul de publicitate. Chiar și în aceste condiții de dependentă față de episcopia de la Ungvar, vicarul Mihail Pavel al Gherlei a contribuit la plata "docentilor" din Maramureș, plățile efectuându-se "din veniturile regalelor oferite prin poporeni pe seama școalelor". 36.

O altă contribuție importantă la ridicarea spiritual-culturală a populației majoritare din Maramureș a avut-o Societatea de lectură a românilor Maramureșeni, al cărui statut a fost aprobat de Ministerul de Interne la data de 23 octombrie 1866.

Abea după funcționarea acestei societăți cu statut recunoscut, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice Iosif Eotvos, în 1868, va aproba și statutele Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș.

Încurajați fiind și de atitudinea aprobatoare a ministrului Eotvos, membrii Asociațiunii hotărâsc, în 1869, construirea unui internat, solicitând din partea ministerului de resort 6.000 florini, suma care însă nu s-a aprobat. Acest refuz trebuie pus în strânsă legătură cu intenția puterii politice de a transforma Preparandia din instituție școlară confesională în una de stat. Situația a devenit deosebit de confuză chiar în contextual legislației de atunci. Deoarece Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș avea statut aprobat din 1868, ea și-a dobândit dreptul de a patrona Preparandia. Contextul istoric era cel rezultat după compromisul dualist înfăptuit la 16 februarie 1867, care nu recunoștea decât o singură națiune politică, cea maghiară, negând existența separată a popoarelor nemaghiare.

Chiar în aceste condiții, nu s-a putut aplica o măsură directă imediată de interzicere a funcționării școlii. S-au luat în schimb numeroase măsuri care, treptat s-au finalizat cu transformarea Preparandiei greco-catolice românești în școala de stat cu limba de predare maghiară. 37

La solicitarea guvernului și forurilor de conducere ale învățământului local, de a accepta transformarea Preparandiei greco-catolice în Preparandie de stat, fără caracter confesional, s-a răspuns negativ, prin decizia adunării generale a Asociațiunii din 11 octombrie 1869, iar mai apoi a fost acceptată prin impunerea următoarelor condiții: înființarea unui internat, modificarea documentelor de donație imperială din 1861, a intravilanului aparținând preparandiei în așa fel încât acesta să servească internatului. Se cerea, de asemenea, angajarea a doi profesori ordinari de naționalitate română, care să

propună mai multe obiecte în limba română. Această prevedere se considera a fi necesară pentru pregătirea viitorilor învățători care vor preda "în învățământul comunal primar în limba lor maternă conform dispozițiilor articolului de lege XXXVIII din 1868 ".38.

Pentru prezentarea hotărârii Adunării generale a Asociațiunii din 11 octombrie 1869, forurilor de stat, se alege o comisie formată din Iosif Man, comite suprem, Michail Pavel, vicar, Michail Kokenyesdi, paroh, Ladislau Mihalca, proprietore, și Petru Mihalyi, ablagat dietal. Din cele propuse, se accepta doar arendarea incintelor fostei preparandii confesionale, preparandiei de stat pe baza contractului încheiat la 13 octombrie 1869. În atari condiții, asociațiunea hotărăște construirea unui internat pentru clădirea căruia vicecomitele Ladislau Mihalca și-a ipotecat averea imobiliară din Apșa de Jos pentru 9.500 florini. Acestora li s-a adăugat garantarea unui împrumut de 6.000 florini de dr. Ioan Mihalyi, prin ipotecarea averii sale din leud și Șieu. Mihalyi și-a motivat acțiunea arătând, în adunarea generală din 15 martie 1875 a Asociațiunii, că: "A sosit timpul suprem, când trebuie să ne ocupăm serios de noi înșine, și să fim pătrunși de aceea că numai o educație națională poate să șteargă de pe fața noastră urmele rușinoase ale trecutului, dacă vom crește pentru patria comună, pentru biserica și națiunea română, Români culți, învățați, Români liberi și virtuoși" 39.

Gestul celor doi militanți ai Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș înseamnă cu mult mai mult decât o contribuție pecuniară pentru funcționarea unei instituții școlare.

Este expresia concludentă a tacticii participative, din partea unor demnitari locali, care și-au folosit averea și erudiția, funcția și priceperea, pentru ridicarea neamului pe care îl reprezentau cu cinste. Este, desigur, expresia unei depline maturități prezente în rândul oamenilor politici – a elitei românești de la nivel central-național și local-regional care pornește prin activism asaltul spre afirmare și câștigarea, pe seama națiunii române, a unui nou statut social-politic și spiritual-cultural : "Români culți, învățați români liberi și virtuoși", este dovada înțelegerii mijloacelor și formelor ce puteau propulsa o națiune ce veacuri la rând a fost neindreptățită, subjugate și împiedicată de a se ridica material și social, la nivelul stărilor privilegiate, toate străine de neamul românesc.

Libertate, știința de carte, cultura, viața spirituală au fost – și sunt și azi – stâlpii de susținere ai unui edificiu social – politic național solid. Este meritul generațiilor de la sfârșit de veac XVII și până la Marea Unire că au înțeles acest lucru și au luptat din toate puterile lor pentru a pregăti și chiar pentru a pune temelile lui.

A fost o constantă preocupare în primul rând pentru a întări și spori elita națională, dar și de a forma și consolida baza întregii

societăți, masele de țărani cu elita lor locală: preoți și învățători, primari și notari. Un lucru extraordinar, chiar dacă pentru noi azi pare foarte firesc. Asociațiunea își avea, deșigur, meritele ei în promovarea unei asemenea idei. Ea s-a născut în mintea oamenilor de cultură, a spiritualității românilor uniți și ortodocși, a oamenilor politici cuprinși cu toții în Asociațiune. E o adevărată "școală" care a promovat modernizarea vieții românilor trasilvaneni și banațeni, crișeni și Maramureșeni, o "școală" cu un profund caracter popular, condusă și sprijinită de tot ceea ce romantismul de dincoace de Carpați avea mai bun în acea vreme, o "școală" care a creat școli și a vegheat la dezvoltarea lor.

Același Ioan Mihalyi de Apșa, cu ocazia adunării generale din aprilie 1878 a Asociațiunii spunea: "Trăim într-o epocă de transformare și acel popor care va ieși din dânsa fără o clasă cultă va fi condamnat la o soartă mai tristă ca toate acelea cari ne-au încercat în secolii trecuți. Drept aceea suntem datori să îmbratosem cu mai multă căldură o astfel de întreprindere umanistică, să jertfim nu numai din prisosul nostru, fiindcă puțini vor fi având prisos, dar trebuia să jertfim și din cele trebuincioase de toate zilele, pentru că numai astfel vom asigura viitorul nostru, conlucrând în promovarea culturii, fără care nu este nici avere, nici viață socială, nici libertate". 40

Nerespectarea condițiilor cerute de Asociațiune din partea preparandiei de stat de la Sighet devine tot mai des subiect de discuție în cadrul adunărilor generale. La 11 aprilie 1878, asociațiunea, prima adunare generală, și-a exprimat nemulțumirea pentru eliminarea studiului limbii și literaturii române din școli. S-a aratat, de asemenea, că nici religia și slujba religioasă nu se făceau în limba română, nerespectându-se documentul semnat de ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice la 2 iulie 1870.41

Se decide reclamarea situației la minister pe calea ordinariatului Episcopal, cât și prin comitele suprem. Se deplânge de asemenea, mutarea lui Ioan Busitia la Sarospatak, deoarece instituția a fost lipsită astfel de profesori de limba română, o acțiune ce făcea parte din tactica obișnuită a puterii de stat maghiare.

Problemele școlii românești în cadrul adunărilor generale ale Asociațiunii sunt abordate concomitent cu aprecierile privind evoluția societății. În acest context, progresul social devine de asemenea un subiect des abordat. Astfel cu ocazia adunării generale din 21 noiembrie 1885, Ioan Mihalyi de Apșa critica modul în care se continuă să se lucreze pământul. Pune în același timp și problema dezvoltării industriei. "lucrarea pământului se face cu puține excepțiuni tot în acela mod primitiv, ca înainte de 100 sau și mai multe sute de ani, ba încă se împruținează terenul agriculturii vânzându-se moșiile sătenilor (...), poporul nostru mărginindu-și la

industria de casă se ferește ca și de un rău de industrie și de comerț și nu cugetă, ca chiar acestea-s izvoarele a-l mai îmbogății și singura la un traiu mai bun și acestea pot să facă respectată și să întărească pre un popor. Pre toate terenele suntem rămași după alte popoare mai fericite numai doară organizarea bisericii noastre o vedem înaintată, grație acelor barbați neobosiți cari conduc destinele ei. Astfel de bărbați luminați dacă am avea și în alte ramuri a vieții sociale, am putea să privim cu încredere către viitorul nostrum".42

Asociația generală de la Sibiu cu toate ramurile sale din provincie au înțeles necesitatea înlocuirii culturii extensive a pământului cu cea intensivă 43 și în acest scop a editat o serie de cărți și calendare și au scris o mulțime de articole în presa lor pe tema agriculturii intensive cu toate ramurile ei. Așa – numiții conferențieri ambulanti au făcut același lucru, după sprijinirea directă a dezvoltării învățământului românesc cerând școli de toate gradele, aceasta este tema de predilecție ce adopta și mai mult Asociațiunii caracterul de adevărată școală populară.44

Concluzile referitoare la realitatea contemporană și viitoare realizează interdependența dintre progresul culturii de o parte, și cel economic, social și politic de altă parte. Aprecierile lui Ioan Mihalyi de Apșa, referitoare la evoluția școlii, bisericii, a societății în general, caracterizează spațiul de referință, cel al Maramureșului, dar și al celorlalte ținuturi din Imperiu. Situația, dacă nu era identică, avea să cunoască aceleași trăsături generale. Pentru mentalitatea intelectualului român de la sfârșitul secolului al XIX-lea, aflat în afara granițelor României independente, problema națională își găsește rezolvarea prin asocierea progresului cultural cu cel socio-economic.

În strânsă legătură cu gândirea liberală a economiștilor români – din Ardeal și Vechiul Regat – de a feri țara de înrobire economică și a dezvolta industria românească – au preconizat același drum și oameni politici sătmăreni și Maramureșeni pornind de la rolul școlii în pregătirea acestora.47

Lupta pentru drepturi de ordin național se concretizează, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, în cadrul Asociațiunii pentru cultura poporului român din imperiu și, implicit, din Maramureș, prin luarea de poziție împotriva tendințelor de limitare a legii Eotvos.48

Prin concepție, program și măsuri concrete, Asociația dovedește cunoașterea perfectă a posibilităților oferite de conjunctura politico-legislativă existentă. Proiectarea măsurilor de perspectivă denotă capacitatea conducătorilor Asociației de a diagnostica din perspectivă necesităților și a șanselor oferite de viitor. Hotărârea luată la ședința comitetului Asociației din 16 august 1886, unde s-a decis ca tinerii care au fost primiți la internatul susținut de Asociație, după talent și disponibilități intelectuale, să fie numiți apoi în diferite funcții,

iar când vor ajunge la o situație materială mai bună la 30-40 de ani să răscumpere măcar jumătate din cheltuielile de școlarizare. Cei cu situație materială mai slabă urmau să fie considerați membrii fondatori ai Asociației achitând o sumă de 200 florini. 49

Această hotărâre a Asociației, poate fi considerată benefică, dacă avem în vedere lipsa subvenției din partea statului și nu în ultimul rând, situația materială și sacrificiul acelor care au creat fondul financiar al Asociației.

În afara dificultăților de ordin financiar, începând cu 1890, Asociația s-a confruntat cu numeroase măsuri defavorabile preconizate de autoritățile de stat. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, ministerul cultelor prin prefectul Janos Lonyai, cerea renunțarea la aspectul confesional al Asociației și internatului aflat sub patronajul acestuia.

Demersurile privind transferarea instituțiilor de învățământ confesional și al asociațiilor similare corespunde tendinței de centralizare politico-culturală, implicit de deznaționalizare ce se manifesta în cadrul Imperiului austro-ungar în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea.

În ceea ce privește Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș, cererile repetate de renunțare la caracterul confesional al Asociației au întâmpinat refuzurile repetate ale membrilor. Reacția autorităților s-a concretizat prin anularea sprijinului financiar al statului pentru funcționarea internatului Asociației, ceea ce va obliga conducerea acesteia ca, la adunarea generală de la 1 august 1898, să propună sistarea activității internatului pe timp de 3 ani.

Legislația învățământului din cadrul Imperiului austro-ungar, încadrându-se în tendința generală de centralizare, preconiza pregătirea viitoarelor cadre didactice numai în institute școlare de stat. era perioada de strictă supraveghere din partea statului a întregului proces de învățământ, a respectării programelor școlare, care acordau prioritate disciplinelor de studiu care contribuiau la închegarea educației naționale în sensul afirmării existenței doar a națiunii maghiare.⁵⁰

În situația politică create de ofensiva oficialităților maghiare împotriva avântului cultural românesc, s-au bucurat de sprijin substanțial din partea statului și a comunităților bisericești locale, gimnaziul reformat și cel romano-catolic din Sighet.

O componentă importantă a învățământului confesional Maramureșean antebelic a fost după liceul reformat și liceul romano-catolic din Sighet, a doua instituție școlară ca dimensiune și influență pe plan local. Importanța școlii este de apreciat și pentru faptul ca ea

școlariza numeroși tineri români, în special de confesiune greco-catolică.

Influența instituției devine mai puternică după ce, în deceniul opt al secolului XIX-lea, devine școala de stat. În documentele de evidență a populației școlare, se pot identifica alături de tineri maghiari și români, evrei, germani, ucrainieni și elevi de alte naționalități. Desigur, acest aspect nu are meritul de a substitui lipsa școlilor cu limba de predare română, la nivelul învățământului secundar.

În ceea ce privește învățământul gimnazial Maramureșean, încă în 1866, comitele Iosif Man a cerut insistent transformarea gimnaziului școlii catolice în gimnaziu principal.⁵¹

Din anul 1862 erau înființate catedrele de limba română și de limba ucraineană, precum și de religia confesiunii greco-catolice. A crescut și numărul claselor de elevi. Școala elementară a cunoscut tranșări cu mult mai lente comparative cu cea secundară, păstrându-și, până în veacul al XVIII-lea, în mare măsură caracterul său religios. Pentru cunoașterea învățământului primar Maramureșan, prezintă un interes deosebit conscripția imperială din 1787, în care apare numărul școlilor și elevilor din satele Maramureșene. Potrivit acesteia, la acea dată, funcționau opt școli cu 568 de elevi în plasa Sighet, 17 școli cu 1067 elevi în plasa Cosău, 9 școli cu 1341 școlari în plasa Vișeuului și 15 școli cu 1409 școlari în plasa Izei.⁵⁵

Dascălii lor, preoți în același timp au învățat, deșigur, carte în mănăstirile acestui vechi cuib voievodal. E bine știută mănăstirea Peri, unde, pe vremuri, funcționase și o tipografie din care a ieșit un Molitvelnic și o Evanghelie în limba română.

Preoții, în mare parte, și ca ei și diecii sau dascălii Maramureșeni al veacului al XVIII-lea, își câștigaseră cunoștințele de carte în tinda bisericii. Dar cum, de cele mai multe ori, preoția era ereditară, preotul se îngrija singur de urmaș, dintre fiii săi, dintre rude sau eventual ginerele, pe care-l învăța scrisul și cetitul, folosind cărțile bisericești, cântarea diferitelor melodii și îndeplinirea ceremoniilor sacre. Unii își trimiteau copiii la mănăstirile din Moldova, ca Popa Gheorghe din Borșa, care avea un fiu la învățatura la mănăstirea Dragomirna, alții cu dare de mână, ca Popa Lupu din Moiseiu, își aduceau, pentru copiii lor câte un călugăr tot de pe acolo.⁵⁶

La începutul veacului al XIX-lea, în primele sale decenii, situația nu evoluase prea mult. Fiecare diac sau învățător proceda la predarea scris-cetitului – căci mai sus nu se putea ridica – cum îl tăia capul sau cum fusese și el inițiat de vreun alt diac mai bătrân. O programă analitică nu exista nici manulele peste tot. ⁵⁷

Lucrurile încep să se schimbe însă în vremea domniei lui Ioșif al II-lea (1780-1790). Reformismul lui a pătruns în variate domenii ale activității de stat și publice, încercând să transforme însăși societatea și este cunoscut sub numele de iosefinism, o varianta a absolutismului luminat.⁵⁸

În optica iosefinismului, scopul final al învățământului nu era doar ridicarea nivelului cultural al supușilor, ci, mai ales, formarea unor cetățeni utili, devotați statului, funcționari destoinici. Se impunea – potrivit concepției iosefiniste – crearea unui învățământ de stat unitar, îndrumat și controlat de stat. O concretizare a iosefinismului în învățământ o constituie cele două legiferări: Ratio educationis (1777) și Norma regia (1781). În ele se manifesta, mai mult ca în altă parte eforturile de uniformizare în domeniul școlii.⁵⁹

Se caută, totodată, eliberarea treptată a educației de sub tutele școlasticii și empirismului. Legislația școlară, elaborată și aplicată diferențiat în provinciile supuse coroanei habsburgice, era o concretizare a raționalizării învățământului. ⁶⁰

Un moment cu multiple consecințe pentru românii din Bihor și din Campia Vestică a fost înființarea seminarului din Oradea, în 1792, de către episcopul unit Ignatie Darabant. Era o instituție pentru tinerii care învățau pentru a devenii viitori învățători.

Primele decenii ale secolului al XIX-lea se resimt, sub raportul dezvoltării rețelei școlare, de pe urma celei de a doua Ratio educationis (1806). Raportată la învățământ, noua lege lovea puternic în școlile elementare. Se pot detecta și unele inițiative școlare românești, mai ales în părțile sudice ale principatului, dar și în cele de vest ale Transilvaniei.

Meritorie a fost activitatea directorului Ioan Molnar în slujba școlii românești din zona Sătmarului și a Maramureșului, unde s-a observat și o creștere a populației școlare.⁶¹

Biserica Greco-Catolică, care trebuia să organizeze școlile elementare românești în mediul rural, se confruntă cu numeroase și dificile probleme generate de starea materială a localnicilor. Situația învățământului primar Greco-catolic din mediul rural poate fi bine reconstituită din protocoalele întocmite de adunările senatelor școlare, care înregistrează greutățile multiple cu care sau confruntat școlile sătești.

Și pe plan local, se poate constata tendința de înlăturare a funcționarilor români din administrație, care astfel s-a transformat treptat într-un instrument de maghiarizare. Românii înlăturați de la treburile obștești au fost siliți să se restrângă la activitatea culturală și economică. Printre învățătorii din școlile confesionale care s-au distins și pentru activitatea lor politică pusă în slujba românilor Maramureșeni s-au numărat Petru Biltiu-Dancuș și Dumitru Dunca

din leud, Dumitru Chișiu din Salistea, Mihail Serban din Săpânța, Ion și Vasile Cupcea din Călinești și Budești, Vasile Doroș din Breb, Mihail Hotea din Giulești, Simion Iuga din Săliște. Îi vom regăsi aducându-și contribuția la progresul ținutului după desăvârșirea unității statale din 1918.

În 1898 candidează la funcția de vicecomite dr. Ion Mihalyi, însă este înfrânt de candidatul maghiar. Ca răspuns la această înfrângere, a publicat peste trei ani opera monumentală "Diplome Maramureșene", dovedind continuitatea românilor, virtuțile alese ale voievozilor și cnejilor Maramureșeni. Opera sa a fost un puternic imbold la trezirea conștiinței naționale.

În 1906, a candidat ca independent la Vișeu dr. Gheorghe Bilașcu, fiind sprijinit de toți românii din circumscripție. Tineretul român universitar din Maramureș a format un zid puternic în jurul candidatului român, desfășurând o intensă propagandă în satele românești. Dar intervenția jandarmilor care amenințau viața sătenilor l-au determinat pe doctor Bilașcu să renunțe la candidatură.

Cu toate acestea acțiunea a avut rolul de a trezi spiritele și de a face cunoscute primejdiile care îi amenințau pe români din partea autorităților.⁷⁰

În această perioadă au fost și în activitatea ASTREI numeroase momente dificile. În august 1911, pretorul a încercat să împiedice crearea acestei societăți culturale la Vișeu, dar planurile sale au fost dejucate și filiala respectivă s-a constituit sub conducerea lui dr. Gavrilă Iuga și Octavian Taslaoanu, cel din urmă fiind delegat al comitetului central al Asociațiunii. În același an, noul despărțământ a fost reprezentat de dr. Gavrilă Iuga la serbările jubiliare ale ASTREI, ținute la Blaj, la care a participat și dr. Vasile Chindriș, din partea despărțământului Maramureș al Astrei.

Intellectualii din Sighet s-au întrunit sub președenția lui dr. Ioan Mihalyi și au decis înființarea unui despărțământ la Sighet în ianuarie 1913. Cererea înaintată la Subprefectură a primit aprobare după mai bine de un an. Adunarea de constituire a despărțământului Sighet s-a ținut la 25 februarie 1914. În ședința din mai 1914 s-a ales comitetul de conducere, în frunte cu dr. Vasile Chindriș, dar programul de activitate dezbătut în ședința din iunie nu a mai putut fi executat din cauza declanșării războiului.⁷¹

Românii Maramureșeni, asemeni tuturor românilor din întreaga Transilvanie, din Banat și Crisana, au fost obligați să lupte împotriva fraților de peste munți, lăsându-și acasă familiile supuse unui regim politic, economic și social pustiitor.